dr Maria Sobczak
Pracownia Diagnozy Edukacyjnej TESTY

Model diagnostycznych badań podłużnych dla szkoły podstawowej

Reprezentuję niepubliczną placówkę oświatową zajmującą się diagnozą edukacyjną. Pracownia świadczy usługi dla szkół, polegające na doskonaleniu nauczycieli w zakresie umiejętności analizowania wyników egzaminów zewnętrznych, pomiaru dydaktycznego, prowadzenia próbnych egzaminów, a przede wszystkim na diagnozowaniu problemów z zakresu działalności edukacyjnej szkół.

Począwszy od 2006 roku opracowano w Pracowni kilka programów diagnozy dla różnych typów szkół, których celem jest rozpoznanie wybranych problemów dydaktycznych. Podejmowana problematyka badawcza wynikała z naszego rozeznania potrzeb szkół, a także z tematyki badań zamawianych przez szkoły.

Jeszcze w roku 2002 zostały opracowane przeze mnie programy diagnozy wstępnej dla gimnazjum[1] oraz dla szkół ponadgimnazjalnych, bazujące na wynikach egzaminów zewnętrznych. Dysponując doświadczeniami uzyskanymi w toku wieloletniej pracy w placówkach doskonalenia nauczycieli oraz w OKE w Krakowie, byłam przekonana, że takiej diagnozy będą potrzebowali także nauczyciele rozpoczynający pracę z uczniami na wszystkich etapach kształcenia, dlatego jednym z pierwszych zagadnień, które zostały podjęte przez Pracownię, było badanie umiejętności uczniów kończących naukę w klasach trzecich szkoły podstawowej.

Pierwsze badania przeprowadziliśmy w maju 2007 roku. Program obejmował badanie umiejętności uczniów w zakresie edukacji polonistycznej oraz matematyczno-przyrodniczej. Uczniowie w pierwszym dniu rozwiązywali test, którego zadania powiązane były z czytaniem tekstu literackiego, a w drugim - popularnonaukowego z zakresu nauki o środowisku, zawierającego także dane liczbowe.

Rozwiązania zadań oceniane były w Pracowni, natomiast prezentacja wyników odbywała się na dwa sposoby. Były to raporty drukowane, adresowane do kierownictwa szkoły i nauczycieli oraz prezentacje multimedialne przeprowadzane podczas posiedzenia rad pedagogicznych, połączone z objaśnieniem kwestii ważnych dla obydwu stron, a więc doskonaleniem warsztatu pracy nauczycieli oraz optymalizacją programu badawczego. Wówczas także prace uczniów wracały do szkoły. Uczniowie otrzymywali zaświadczenia zredagowane jak niżej; w tabeli 1. jest przykład z roku 2010.

[1] Sobczak M., *Diagnoza wstępna warunkiem adekwatnego planowania pracy gimnazjum*. Projekt badawczy z wykorzystaniem wyników sprawdzianu zewnętrznego, Warszawa, Biuletyn Badawczy CKE nr 4/2005.

Tabela 1. Wzór zaświadczenia dla ucznia

Zaświadczenie o wyniku badania kompetencji *ucznia klasy III szkoły podstawowej*	
Imię i nazwisko ……	
Kod ucznia: … Szkoła Podstawowa nr … w …	
Wynik w części polonistycznej	17/24 pkt
Wynik w części matematyczno-przyrodniczej	37/41 pkt
Rozumienie czytanego tekstu literackiego	wyróżniająco
Posługiwanie się wiedzą o języku	zadowalająco
Redagowanie pojedynczych zdań	wyróżniająco
Tworzenie własnego tekstu	niezadowalająco
Poprawność ortograficzna	zadowalająco
Rozumienie tekstu informacyjnego	zadowalająco
Rozwiązywanie zadań tekstowych	wyróżniająco
Rozumowania matematyczne	wyróżniająco
Umiejętność rachowania	wyróżniająco
Wiedza z zakresu środowiska społecznego	wyróżniająco

Natomiast informacja o osiągnięciach tego samego ucznia, którą otrzymali nauczyciele, była zredagowana jak w tabeli 2.

Tabela 2. Informacja przekazywana nauczycielom kl. III oraz kl. IV

W obszarze rozumienia i interpretacji czytanego tekstu uczeń osiągnął poziom wyróżniający. Wszystkie zadania wykonał poprawnie i otrzymał maksymalną liczbę punktów.
Natomiast w obszarze II pojawiły się trudności dotyczące rozpoznawania przymiotników w tekście (mylenie ich z przysłówkami) i określenia ich znaczenia, a także doboru wyrazów bliskoznacznych i nadawania nazwy ogólnej grupie rzeczowników. Pozostałe zadania cz. II badany wykonał poprawnie i osiągnął zadowalający poziom umiejętności.
Analiza zadań redakcyjnych wskazuje, iż uczeń dobrze radzi sobie z konstruowaniem pojedynczych zdań i potrafi ułożyć kilkuzdaniowy tekst. Problemem ucznia jest nieporadna konstrukcja tegoż tekstu, słabe powiązanie logiczne zdań, niewłaściwy szyk wyrazów w zdaniu. Pojawiły się także błędy gramatyczne, powtórzenia tych samych wyrazów w sąsiednich zdaniach oraz nieprawidłowości ortograficzno-interpunkcyjne. W związku z powyższym uczeń nie uzyskał pozytywnego wyniku w III obszarze edukacji polonistycznej.
Kontynuując naukę w klasie IV, uczeń powinien uzupełnić braki w zakresie nauki o języku, a przede wszystkim doskonalić umiejętność konstruowania dłuższych wypowiedzi pisemnych. Powinien także systematycznie wzbogacać zasób słownictwa poprzez ćwiczenia słownikowo-frazeologiczne, korzystanie ze słowników i tworzenie własnych słowniczków oraz zadbać o poprawność ortograficzną pisma.
Wszystkie kompetencje wyróżnione w części matematyczno-przyrodniczej opanowano na poziomie co najmniej zadowalającym. Zdarza się jednak, że uczeń nie wyprowadza właściwych wniosków z przeczytanego tekstu popularnonaukowego.
Warto systematycznie polecać mu do indywidualnego wykonania zadania wymagające korzystania z różnych w formie i treści typów tekstów.

Przedstawiony program badawczy był prowadzony i doskonalony przez nas przez cztery kolejne lata, aż do roku 2010. W roku 2011 nie proponowaliśmy już szkołom tego badania ze względu na upowszechnienie przez Centralną Komisję Egzaminacyjną Ogólnopolskiego Badania Umiejętności Trzecioklasistów (OBUT).

Równocześnie opracowaliśmy procedurę badania uczniów rozpoczynających naukę w klasie pierwszej szkoły podstawowej. Badanie to prowadzi przez pierwszy miesiąc nauki poinstruowany i wyposażony przez Pracownię nauczyciel uczący daną klasę, w naturalnej sytuacji - w toku zajęć z uczniami. Udział Pracowni polega na analizie zgromadzonych materiałów, ich interpretacji dydaktycznej oraz opracowaniu i przekazaniu szkole wniosków i rekomendacji. Po zakończeniu badania nauczyciel uczący w danej klasie dysponuje pełną informacją o poziomie umiejętności swoich podopiecznych. Dzięki temu może precyzyjnie planować edukację z całą klasą oraz dobierać działania adresowane do pojedynczych uczniów. Może także wykorzystać wyniki do współpracy z rodzicami, czy to w kwestii wyrównywania poziomu umiejętności uczniów z trudnościami, czy też w celu planowania rozwoju uczniów wyróżniających się. Pełna znajomość sytuacji na tym wczesnym etapie edukacji pozwala nauczycielowi przeciwdziałać pogłębianiu się trudności w nauce, ułatwia terapię, zapobiega powstawaniu mechanizmu wyuczonej bezradności ucznia[2].

Po opublikowaniu podstawy programowej w roku 2009, kiedy zostały wydzielone umiejętności ucznia na zakończenie nauki w klasie pierwszej, powstał nowy program badawczy, badanie umiejętności uczniów kończących klasę pierwszą. Celem tego ostatniego było dostarczenie informacji o efektach wyrównywania poziomu przygotowania uczniów do systematycznej nauki, które ma miejsce w klasie pierwszej. Tutaj także nauczyciel uczący otrzymuje informacje dotyczące osiągnięć całego zespołu klasowego oraz pojedynczych uczniów. Stosowna informacja jest także przygotowywana dla rodziców i opiekunów.

Przedstawione procedury badawcze są możliwe do przeprowadzenia, gdyż corocznie badamy tylko kilkuset uczniów, sami oceniamy ich prace i przygotowujemy opisy wyników zespołów klasowych oraz pojedynczych badanych, analizując nie tylko zestawienia ilościowe, ale także posiłkując się wglądem w arkusze z rozwiązaniami każdego dziecka. Bardzo zależy nam na tym, aby informacja o wyniku badania była czytelna dla ucznia oraz jego rodziców, i wywierała pożądane skutki[3]. Natomiast informację dla nauczyciela redagujemy z tym samym zamiarem, ale z użyciem fachowej terminologii.

Zmiany w systemie egzaminów zewnętrznych oraz w sposobie prowadzenia nadzoru pedagogicznego, a także zainteresowanie szkół skłaniają nas do stałego poszukiwania miejsca dla działalności Pracowni w nowej rzeczywistości. W roku 2011 zrodził się pomysł łączenia informacji uzyskiwanych przez szkołę w wyniku realizacji projektów badawczych Pracowni i interpretacji danych płynących do placówki z systemu egzaminów zewnętrznych. Można dzięki temu ograniczyć liczbę akcji badawczych w szkole i jednocześnie dysponować

[2] Sędek G., *Bezradność intelektualna w szkole*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 1995.

[3] Stróżyński K., *Ocenianie szkolne dzisiaj*. Poradnik dla nauczycieli, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2003.

szeroką wiedzą na temat osiągnięć uczniów, objaśnić sukcesy i porażki warunkami kontekstowymi, a przede wszystkim wyciągać wnioski co do skuteczności podejmowanych działań.

Tabela 3. przedstawia próbę opisania cyklu badań o charakterze diagnostycznym, który łączy badania prowadzone centralnie - egzaminy zewnętrzne - z badaniami w szkole. Przeplatają się tutaj dwa typy diagnozy, sumująca i kształtująca; jeden nie wyklucza drugiego, a wręcz przeciwnie, diagnoza sumująca dla etapu I stanowi równocześnie punkt wyjścia przy planowaniu II etapu edukacji.

Tabela 3. Model diagnostycznych badań podłużnych dla szkoły podstawowej

Nazwa badania	Rodzaj badania	Wyniki dla ucznia i jego rodziców (opiekunów)	Wyniki dla nauczycieli i kierownictwa szkoły
Na rozpoczęcie nauki w kl. I SP	Diagnoza wstępna dla kl. I	Opis poziomu przygotowania ucznia do systematycznej nauki oraz wskazanie koniecznych działań uzupełniających stwierdzone braki albo rozwijających zidentyfikowane uzdolnienia	Lista problemów dydaktycznych do rozwiązania w kl. I celem wyrównania poziomu przygotowania uczniów do systematycznej nauki w szkole
Na zakończenie nauki w kl. I SP	Podsumowanie efektów pracy uczniów i zespołu klasowego w kl. I w kontekście wyników diagnozy wstępnej	Charakterystyka poziomu osiągnięć zespołu oraz pojedynczych uczniów i wskazówki do pracy indywidualnej	Lista problemów dydaktycznych do rozwiązania w kl. II i III SP
Analiza wyników OBUT oraz ocen opisowych po kl. III w kontekście wyników badania po kl. I	Diagnoza sumująca dla pierwszego etapu nauczania oraz wstępna dla drugiego etapu edukacji	Podsumowanie wyników pierwszego etapu edukacji oraz wskazówki do pracy indywidualnej	Lista problemów dydaktycznych do rozwiązania w kl. IV-VI
Badanie poziomu osiągnięć uczniów kl. V w wybranych zakresach edukacji	Diagnoza kształtująca - ocena postępów uczniów w obszarach wyróżnionych problemów dydaktycznych na początku kl. IV	Charakterystyka przyrostu osiągnięć uczniów w zakresach zagrożonych niepowodzeniami oraz zalecenia do dalszej pracy indywidualnej	Lista działań, które powinni podjąć nauczyciele oraz uczniowie w kontekście wyników diagnozy sumującej dla I etapu edukacji i wyników badania kl. V
Próbny sprawdzian w kl. VI	Diagnoza kształtująca - ocena postępów uczniów w obszarach objętych sprawdzianem zewnętrznym	Wyniki sprawdzianu próbnego opatrzone komentarzem dydaktycznym i zaleceniami do pracy indywidualnej	Lista działań, które powinni podjąć nauczyciele oraz uczniowie w celu uzyskania satysfakcjonującego wyniku sprawdzianu zewnętrznego
Analiza wyników Sprawdzianu (CKE) po kl. VI w połączeniu z wynikami poprzednich badań	Diagnoza sumująca	Zalecenia do pracy indywidualnej na kolejnym etapie edukacji	Opisy karier szkolnych uczniów. Wnioski i rekomendacje do wykorzystania w pracy z kolejnymi rocznikami

Funkcjonowanie opisanego cyklu badawczego stanowi naturalną sytuację dla doskonalenia warsztatu pracy dydaktycznej pojedynczych nauczycieli oraz budowania współpracy w realizacji wspólnych celów edukacyjnych. Planowanie pracy dydaktycznej albo modyfikacja wcześniejszych planów u pojedynczych nauczycieli, zespołów nauczycieli uczących w danym oddziale, a także działań o charakterze terapeutycznym opiera się na aktualnych danych dotyczących poziomu osiągnięć uczniów.

Pierwsze nasze doświadczenia wskazują, że współpraca nauczycieli przy systematycznym prowadzeniu badań, gromadzeniu danych, ich interpretacji, a także projektowaniu oraz realizacji działań naprawczych stanowić może gwarancję sukcesu na miarę możliwości uczniów.

Ponadto rodzice uczniów oprócz świadectw szkolnych i zaświadczenia z OKE, otrzymują sześciokrotnie, w ciągu sześcioletniego okresu pobytu dziecka w szkole, informację o jego osiągnięciach lub trudnościach i proponowanych działaniach wspierających organizowanych przez szkołę albo wskazówki do dalszej pracy indywidualnej. Na tej podstawie rodzice lub opiekunowie mogą świadomie włączać się w procesy edukacyjne adresowane do swoich dzieci.

Poprawnie funkcjonujący cykl badawczy zapewnia również niezbędne dane do prowadzenia nadzoru pedagogicznego w obszarze skuteczności edukacji. Umożliwia kierowanie pracą dydaktyczną placówki, oparte nie tylko na danych pochodzących z oceniania wewnątrzszkolnego i z systemu oceniania zewnętrznego.

Niezbędnym warunkiem będzie tu jednak uzyskanie akceptacji nauczycieli dla tego typu działań. Stanie się to możliwe, gdy zdołamy doprowadzić do zrozumienia przez nauczycieli danej placówki faktu, że wyniki diagnozy, zwłaszcza diagnozy kształtującej, nie są oceną ich działań, ale informacją, która może im pomóc w uzyskaniu wyższych wyników pracy dydaktycznej. Warto zatem prowadzić ją w sposób zapewniający obiektywizm[4]. Ponadto konieczna jest akceptacja faktu, że w arkuszach badawczych muszą znajdować się zadania sprawdzające nie tylko typowe umiejętności wyuczone na danym etapie, najlepiej z wybranego przez nich podręcznika, ale również zadania wymagające od rozwiązującego umiejętności radzenia sobie w sytuacjach nietypowych, pomysłowości i umiejętności logicznego myślenia.

Innym zagrożeniem dla powodzenia diagnozy jest kwestia wykorzystania jej wyników. Zarówno w raportach z ewaluacji wewnątrzszkolnej, jak i zewnętrznej, możemy odnaleźć informację o wykorzystywaniu wyników egzaminów zewnętrznych i innych diagnoz prowadzonych przez szkołę. Tymczasem rzeczywistość w wielu szkołach jest inna; z wynikami, wnioskami i rekomendacjami zapoznaje się tylko część zespołu nauczycieli, a tylko ich cząstka podejmuje wskazane tam działania. Gotowe procedury, przygotowywane od lat przez OKE Kraków i obecnie przez CKE dla OBUT, wspierające nauczycieli w analizie i wykorzystywaniu wniosków do doskonalenia własnej pracy, nie są przedmiotem zainteresowania wielu nauczycieli.

Proponowany cykl badań diagnostycznych, połączony ze współpracą z kierownictwem szkoły (zapewnienie nadzoru nad realizacją rekomendacji) i zespołem pracujących nauczycieli (pozyskanie ich akceptacji dla diagnozy, doskonalenie warsztatu pracy dydaktycznej oraz umiejętności pracy w zespole, a także likwidację obaw i niechęci), ma pomoc w pokonywaniu barier, na które natrafia wykorzystanie wyników diagnozy, a zwłaszcza zagrożenia, że pozostaną one w segregatorach.

[4] Niemierko B., *Ewolucja pojęcia obiektywizmu oceniania osiągnięć szkolnych (i parę wskazówek praktycznych)*, „Wiadomości. Opinie. Myśli" 1998, nr 3(23), WOM Lublin.